

УДК 340.15

А.М. ТОЛКАЧ, Чернігівський національний технологічний університет

ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРІЇ РОЗПОДІЛУ ВЛАДИ В ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Ключові слова: еволюція, теорія розподілу влади, законодавча гілка влади, виконавча гілка влади, судова гілка влади, система стримувань і протитав

Теоретичне осмислення і інтерпретація ідеї державної влади, її розподіл між різними органами однієї держави займали розуми мислителів і вчених не одного сторіччя.

Коли ми говоримо про теорію розподілу влади, то на думку приходять ім'я великого французького мислителя Ш. Монтеск'є, який є автором цієї розробки. Але не треба забувати, що мислителі попередніх століть розробили правову базу цієї теорії, внесли вагомий внесок у її обґрунтування. Поміж них виділимо представника Середньовіччя – М. Падуанського і англійського мислителя Нового часу Д. Локка.

Суть зародження вчення про поділ влади вдало сформував В.С. Абашмадзе: «Треба визнати, що вчення про поділ державної влади настільки старе, як і сама держава й право. Починаючи з античної епохи... вчення про розподіл державної влади розвивається поступово і лише в епоху абсолютизму стає пануючим» [1, с.4]. На підтвердження свого висновку В.С. Абашмадзе посилався на Ш. Монтеск'є, який вивчення історії вчення про розділення державної влади «починає з античної епохи» [1, с.5]. Вказане твердження, зводиться до того, що засновниками вчення про розподіл державної влади є античні мислителі Древньої Греції та Стародавнього Риму. Серед них Платон, який засновує певну традицію, яка потім продовжуватиме розроблятися завдяки Аристотелю, Стою та Полівію, щоб

зрештою передатися державам Заходу у формі доктрини про поділ влади [2, с.31].

Метою статті є розглянути еволюцію теорії розподілу влади від середньовіччя до епохи Просвітництва, спираючись на вчення М. Падуанського та Д. Локка, проаналізувати їх роль у подальшому встановленні принципу поділу влади у вченні Ш. Монтеск'є.

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що принцип розподілу влади як один з правових – є, перш за все, конституційним, оскільки відображає правові засади громадського суспільства, не лише правової держави, що структурує її владу, але й утримує її під контролем.

Різні аспекти зазначеної нами проблеми знайшли віддзеркалення у роботах зарубіжних вчених таких як: В.С. Абашмадзе, М.М. Азаркіна, Р.С. Болдиревої, Н.С. Прозорової, Л.Р. Симонишвили та вітчизняних вчених, як А.А. Карасевич, В. Ладиченко, О.Є. Манько, В.П. Марчук та ін.

Поділ державної влади – конституційний принцип організації управління державним життям, суть якого у поділі єдиної державної влади, джерелом якої є народ, на три гілки, які представляються самостійними видами органів державної влади – законодавчу, виконавчу і судову та розмежування повноважень між ними [3, с.496]. Іншими словами, це система організації і функціонування державної влади, в якій різні вищі органи держави здійснюють функції законодавчої, виконавчої та судової влади.

Одним із перших поділ влади на законодавчу та виконавчу запропонував італійський мислитель М. Падуанський, автор політичного твору «Захисник миру». Законодавча влада на його думку, повинна належати народу, а виконавча – монарху. Законодавча влада визначає компетенцію та організацію виконавчої влади, яка взагалі діє завдяки, тому авторитету, яким її наділяє народ-законодавець, і покликана строго додержуватися рамок закону [4, с.122].

М. Падуанський першим запропонував політико-правову формулу – *legislator humana*

(народ-законодавець). Він ставить питання «Кому належить право видавати закони чи хто справжній законодавець у людському суспільстві?». Його відповідь: «народ, тобто сукупність громадян чи велика їх частина». Народ встановлює і форму правління. Правителю належить виконувати волю народу: повелівати, судити і виконувати закони. Краще виконуються закони, коли виконавча влада довіряється одному чи кільком, ніж усім. Головне, щоб їх дії виходили із загального рішення.

У своєму трактаті «Захисник миру» мислитель писав: «Законодавець, – перша причина, що діє, властива закону, – сам народ, колектив громадян, або його частина найбільш важлива, така, що виражає свій вибір і свою волю щодо всього, що стосується цивільних актів, невиконання яких загрожує цілком земним покаранням» [5, с.605].

Обґрунтовуючи свою теорію наводив такі основні аргументи:

– законодавча влада повинна належати тому, хто може дати найкращі закони: саме такий народ, адже закони видаються для загального блага, а воно краще вбачається всіма, ніж деякими. Ніхто сам собі зла не бажає, отже, усі в сукупності будуть шукати загального блага, а не частки. Навпаки, один чи деякі легко можуть або помилятися, або мати на увазі власну користь, а не громадську;

– законодавцем повинен бути той, чиї закони найкраще виконуються. Таким є знову народ, тому що кожний тут кориться не за примусом, а добровільно законам, які він сам на себе накладає. При цьому більшість має і найбільше сили, щоб змусити непокірливих виконувати закон.

Таким чином, у М. Падуанського народ – єдиний носій суверенітету і верховний законодавець. Він один з перших став проводити чітке розмежування між законодавчою і виконавчою владою держави. При цьому перша визначає компетенцію й організацію другої, котра покликана суворо дотримуватися закону.

Його погляди стали каталізатором нових тенденцій у політико-правовій думці Серед-

ньовіччя, що відкидали панування церкви в державі і в майбутньому призвели до нового погляду на організацію державної влади, заснованої на концепції її поділу [6].

Генезис теорії розподілу влади пов'язаний з виникненням в Англії у XVII ст. політико-правових теорій Дж. Локка.

Основоположниками сучасної теорії поділу влади називають англійського просвітителя і політичного діяча Джона Локка та французького мислителя, видатного юриста Шарля Монтеск'є. І, що є важливим, їх концепція поділу державної влади отримала своє відображення і закріплення в конституційних актах, багато з яких зберегли свою дію і по теперішній час [7, с.407].

У відомому творі «Два трактати про державне правління», враховуючи об'єктивні потреби до поділу влади в державі, Дж. Локк розрізняє три влади: законодавчу, виконавчу та федеративну (союзну). Таку класифікацію він приводить відповідно до специфіки здійснюваних ними функцій – створення законів для загального блага, їх виконання і ведення стосунків з іншими державами [8, с.6]. Судова гілка влади охоплюється у мислителя виконавчою. Тут Дж. Локк дав визначення законодавчій владі – це та влада, яка має право вказувати, як мають вжити силу держави для збереження її самої та її членів. Необхідно, щоб весь час існувала влада, яка слідкувала за виконанням тих законів, які створені і залишаються в силі. І таким чином, законодавчу і виконавчу владу часто треба розділяти. Убачаючи основний засіб проти узурпації влади в системі розподілу влади, Дж. Локк приділяє увагу межах функціонування кожної з них [9, с.300]. Також він зазначав, що законодавча влада за необхідністю має бути верховною, а усі інші влади в особі якихось членів суспільства виходять з неї і підлегли їй. І далі ми бачимо, що законодавчу владу достатньо часто ототожнюють з верховною владою, або вважають основною формою її прояву. Отже, зрозуміло, що законодавча влада, важлива в розподілі влад, тому що саме закони є основою функціонування виконавчої і судової гілки

влади, саме на реалізацію них спрямована їх діяльність.

Поділ влад, вважав Д. Локк, не виключає єдності, яка досягається тим, що всі влади виходять із законодавчої і підпорядковуються їй. Крім того, у монархії монарх сприяє єдності державної влади, так як він бере участь у роботі законодавчої, виконавчої і союзної влади. Монарх наділявся, за теорією Локка, правом розпуску і скликання парламенту, правом законодавчої ініціативи, правом затверджувати законопроекти і навіть правом діяти поза законом, пом'якшуючи силу закону, якщо, на його думку, цей закон міг заподіяти шкоду народові. Дж. Локк посилається на «загальне благо», «благо народу», які змушують в окремих випадках виконавчу владу відступати від закону.

Дж. Локк виправдовував також можливість опору владі, зокрема монарху в разі зловживання своїми правами. Фактично він виправдовував право народу в окремих випадках на повстання [10, с.129–130].

Дж. Локк надав теорії «розподілу влади» характер універсальної доктрини. Їм були розвинуті її основні положення: про здійснення законодавчої влади виключно через виборний представницький орган; про неприпустимість представницькому органу займатися виконання законів; про створення у зв'язку з цим постійно діючого органу виконавчої влади [11, с.350].

Позиція Дж. Локка загалом була прогресивна. Обґрунтовуючи класовий компроміс між буржуазією і дворянством за допомогою теорії поділу влади, він тим самим обмежував абсолютизм і схвалював конституційну монархію.

Отже, ідея поділу влади за Дж. Локком є гарантом запобігання свавілля зі сторони держави по відношенню до особи [12, с.292].

Новим якісним етапом у становленні теорії розподілу влади стала праця Ш. Монтеск'є «Про дух законів», в якій він сформулював положення про існування трьох гілок влади.

Модель правової держави Ш. Монтеск'є, в якій, в свою чергу, були розроблені ідеї Дж. Локка щодо поділу влади, мала значний

вплив на Конституційну теорію Західного світу. У вищезгаданій праці Ш. Монтеск'є каже, що в кожній державі є три форми влади: влада законодавча, влада виконавча, яка відає питаннями міжнародного права, і влада виконавча, яка відає питаннями права громадянського [13, с.211]. Він вважав, що якщо влада законодавча та виконавча будуть поєднані в одній особі або інституті, то не буде свободи. Також він справедливо зазначив, що свободи не буде якщо законодавча і виконавча влада не відокремлена від судової. Як він зазначає: «Щоб не було можливості зловживати владою, необхідний такий порядок речей, за якою різні влади мали б змогу взаємно стримувати одна одну» [14, с.309].

Розвинувши теоретичні основи доктрини розподілу влади, Ш. Монтеск'є висунув ідею про «рівновагу» і взаємні «стримування» влади, а також висловив думку про те, що в органах державної влади повинні бути представлені всі стани суспільства. Не відкидаючи республіку, як можливу форму правління за умови розподілу влади, Ш. Монтеск'є віддавав перевагу помірній конституційній монархії з двопалатним парламентом. На основі узагальнень і комплексного аналізу основних положень концепції розподілу влади, Ш. Монтеск'є заслужено здобув славу найбільш авторитетного ідеолога і теоретика цієї доктрини [15, с.99].

На нашу думку, російський вчений М.М. Азаркин абсолютно справедливо відзначає, що розподіл влади на законодавчу, виконавчу і судову в політичній практиці сучасних держав часів Ш.Монтеск'є було очевидним фактом.

Розумна держава, на думку Ш. Монтеск'є, теоретично повинна ґрунтуватися на принципах розподілу влади, взаємного стримування влади від свавілля, розподілу верховної влади між різними соціальними прошарками суспільства. Причому ці принципи були виділені завдяки аналізу історичного досвіду багатьох реально існуючих держав і їх конституцій, а не тільки «політичної практики англійської держави» [16, с.10].

Стрижнем механізму поділу влади в концепції Ш. Монтеск'є є система стримувань і противаг, що мають діяти всередині цього механізму. Без них механізм навряд чи може вважатися дієздатним, зловживання владою стають неможливими, а політична свобода – захищеною. Мислитель вважав, що законодавчу й виконавчу влади слід зрівноважити, але із збереженням підпорядкованості виконавчої влади законодавчій. Це завдання виконує система стримувань і противаг, що складається, за Монтеск'є, з таких юридичних інструментів: 1) надання законодавчій владі права контролювати виконання законів виконавчою владою; 2) надання виконавчій владі права скасовувати рішення законодавчої; остання таким правом щодо виконавчої влади не наділяється; 3) заборона законодавчій владі за будь-яких обставин звинувачувати й судити особу, що здійснює виконавчу владу; 4) заборона законодавчому органу видавати будь-які акти, крім законів; 5) внутрішня противага в самій законодавчій владі шляхом впровадження двопалатної організації законодавчого органу: одна палата є представництвом народу, друга – складається із спадкової знаті (на зразок англійських Палати громад і Палати лордів), кожна палата наділяється правом скасовувати рішення іншої [17, с.103].

На нашу думку, принципова відмінність між теоріями Дж. Локка і Ш. Монтеск'є полягає не в тому, що Дж. Локк не розглядав судову владу як самостійну гілку влади, а Ш. Монтеск'є, навпаки, виділяв її як самостійну і незалежну. Головне полягає в тому, що, відокремлюючи законодавчу і виконавчу владу одну від одної, вони по-різному бачили ступінь їх відособлення і незалежності.

Якщо Дж. Локк підкреслював верховенство законодавчої влади по відношенню до інших влад, розглядаючи її як гаранта єдності державної влади в цілому при відносно незалежному і самостійному функціонуванні різних її відгалужень, то Ш. Монтеск'є обґрунтовував значно більшу, якісно іншу ступінь незалежності і самостійності влади і навіть необхідність їх рівноваги [18, с.120].

Аналізуючи вчення Ш.Л. Монтеск'є, можна зробити висновок, що сам розподіл влад не є самоціллю, головне, щоб цей розподіл забезпечував свободу кожної людини. Таким чином, принцип поділу влади має бути покладений в основу державності не тільки через його функціональну корисність, але і з метою захисту прав особи.

Головною метою Ш. Монтеск'є було забезпечення не стільки рівноваги видів влади, скільки впровадження дійового юридичного механізму рівноваги суспільних сил. І поділ влади таку рівновагу забезпечує.

Вчення Ш. Монтеск'є про поділ влад зажило великої популярності серед його сучасників – ліберального дворянства і буржуазії. Ф. Вольтер називав твір мислителя «кодексом розуму і свободи».

На противагу сучасникам, офіційна ідеологія абсолютистської Франції піддала критиці основні положення теорії поділу влади Ш. Монтеск'є, а його трактат «Про дух законів» був заборонений. Його Батьківщина обрала інший шлях – революційний, і ця юридична доктрина була впроваджена в цій країні значно пізніше, у конституційних актах буржуазної революції у Франції кінця XVIII століття. Так, у ст.16 Декларації прав людини і громадянина 1789 року проголошувалося: «Суспільство, в якому не забезпечено користування правами і не встановлено поділу влад, не має конституції» [19]. Принцип розподілу влад відображений також у Конституції США 1787 року.

Хоча в основу своєї доктрини Ш. Монтеск'є поклав конституцію Об'єднаного Королівства, вплив цій доктрини сказався в Конституції США. Отже, найбільшою мірою вчення про розподіл влади було сприйняте творцями Конституції США 1787 р.

Теорія поділу влади виникла в результаті попередніх періодів соціально-політичного розвитку і накопичення історичного досвіду в організації державно-правового життя, і підтримання стабільності в суспільстві і державі.

М. Падуанський перший в історії політико-правових вчень поділив владу на законодавчу

і виконавчу, і визначив народ – джерелом влади.

Концептуально теорія розподілу влади в своєму так званому класичному вигляді була сформульована Дж. Локком і Ш. Монтеск'є. Основним мотивом розробки теорії розподілу влади у них була ідея досягнення політичного компромісу між буржуазією і ліберальним дворянством за рахунок розділення між ними державно-владних функцій.

Значення праць Дж. Локка і Ш. Монтеск'є виходить далеко за рамки їх часу. Кожному з них вдалося сформулювати конструкції, які використовуються людством впродовж історії її існування.

На відміну від попередників, Ш. Монтеск'є вперше в історії державно-правової думки пов'язав поділ державної влади на три гілки влади з конституцією держави. Тим самим він обґрунтував ідею правління у державі не людей, а законів.

Теорія розподілу влади сприйнята в багатьох новітніх конституціях, при цьому конкретні форми її реалізації вельми різноманітні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашмадзе В. С. Учение о разделении государственной власти и его критика / Абашмадзе В. С. – Тбилиси : Изд-во «Сабчото Сакартвело», 1972. – 51 с.
2. Класики політичної думки: Від Платона до Макса Вебера : пер. с нем. / кер. проекту А. Лой ; під заг. кер. А. Богачов, М. Бойченко, В. Кебуладзе. – Київ : Тандем, 2002. – 584 с.
3. Конституционное право. Энциклопедический словарь / отв. ред. С. А. Авакьян. – М. : Изд-во НОРМА, 2001. – 688 с.
4. Мамут Л. С. Политические и правовые учения в Западной Европе в Средние века / Мамут Л. С. // История политических и правовых учений / под общей ред. В. С. Нерсесянца. – М., 1996. – 722 с.
5. Падуанский М. Защитник мира / Падуанский М. // Античный мир. – М., 1999. – Т. 2. – 693 с.
6. Формы правления: история и современность : учеб. пособие / Л. Р. Симонишвили. – 2-е изд., стереотип. – Москва : Флинта : МПСИ, 2007. – 290 с.
7. Манько О. Є. Принципи поділу державної влади в умовах президентської, парламентської та змішаної форми державного правління / О. Є. Манько // Університетські наук. записки. – 2009. – № 2. – С. 406–411.
8. Ладиченко В. Поділ влади: теорія і практика / В. Ладиченко. – Київ: Україна, 1998. – 32 с.
9. Грибан М. В. Проблема конституціоналізму : наследие Дж. Локка и современность / М. В. Грибан // Філософсько-антропологічні студії. – 2001 – Спец. вип. – 364 с.
10. Марчук В. П. Історія політичних і правових вчень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. П. Марчук, Г. В. Марчук. – Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 480 с.
11. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Т. 3 / Локк Дж. ; под ред. И. С. Нарского. – М. : Мысль, 2012. – 670 с.
12. Карасевич А. А. Идея разделения властей в политической теории Джона Локка / А. А. Карасевич, Л. Г. Лысенко // Філософсько-антропологічні студії. – 2001. – Спец. вип. – 364 с.
13. Правовая мысль : Антология / автор-составитель В. П. Малахов. – М. : Академический проект ; Екатеринбург : Деловая книга, 2003. – 1016 с.
14. Монтескье Ш. Л. О духе законов / Монтескье Шарль Луи // Избранные произведения. – М. : Гос. изд-во полит. лит., 1955. – 800 с.
15. Прозорова Н. С. Теория «разделения властей» и современное буржуазное государство / Прозорова Н. С. // Советское государство и право. – 1974. – № 9. – С. 92–98.
16. Азаркин Н. М. Политико-правовое учение Монтескье: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Азаркин Николай Михайлович. – Москва, 1982. – 206 с.
17. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. проф. Г. Демиденка, проф. О. В. Петришина. – Харків : Право. 2008. – 240 с.

18. Болдырева Р. С. Разделение властей: теоретико-правовые аспекты: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.01 / Болдырева Раиса Степановна. – М., 1998. – 164 с.

19. Декларація прав людини і громадянина 1789 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constituante.livejournal.com/10253.html>.

Толкач А. М. Еволюція теорії розподілу влади в історії світової політико-правової думки / А. М. Толкач // Форум права. – 2014. – № 2. – С. 432–437 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_2_76.pdf

Просліджується еволюція теорії розподілу влади від Середньовіччя до епохи Просвітництва у теоретичних концепціях М. Падуанського, Дж. Локка та Ш. Монтеск'є. Проаналізовано поняття розподілу влади і визначено суть принципу її розподілу та його державно-правові модифікації. Відзначається значення теорії розподілу влади, яка стала основою багатьох світових конституцій.

Толкач А.Н. Эволюция теории распределения власти в истории мировой политико-правовой мысли

Прослеживается эволюция теории разделения власти от Средневековья к эпохе Просвещения в теоретических концепциях М. Падуанского, Дж. Локка и Ш. Монтескье. Проанализировано понятие разделения власти и определена суть принципа разделения власти и его государственно-правовые модификации. Отмечается значение теории разделения власти, которая стала основой многих мировых конституций.

Tolkach A.N. Evolution of Theory of Distributing Power in the History of World Political and Legal Thought

The evolution of theory of power distributing is traced in theoretical conceptions of M. Paduanskoqo, John Locke and Sharl' Montesk'e from the Middle Ages to the epoch of Enlightenment. The notion of power distributing is analyzed and the essence of the principle of its distributing and its state and legal modifications are defined. The value of theory of power distributing that became the basis of many world constitutions is marked.